

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2019 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIX

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

CRISTIAN TITUS FLORESCU, Profesorul Sabin Adrian Luca, IX

STUDII – STUDIES

- SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (Cercetările preventive ale anului 2011) (III)
Radiocarbon data from Turdaș – Luncă archaeological site (the preventive researches from 2011) (III)..... 1
- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, BEATRICE CIUTĂ, Din nou despre reprezentările de onagri din mediul cultural vinčian timpuriu
New data about the onager representations in the early Vinča culture..... 17
- MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia – „Lumea Nouă” (jud. Alba) (II)
Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia – Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (II)..... 45
- CAROL KACSÓ, Contribuții la cunoașterea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe din Bronzul târziu în nord-vestul Transilvaniei
Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeitlichen anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen im nordwesten Transsilvaniens..... 67
- HORIA CIUGUDEAN, CLAES UHNÉR, COLLIN QUINN, GABRIEL BĂLAN, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, GABRIEL BALTEȘ, După 25 de ani: grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări
Twenty five years later: The Cugir-Band group in the light of

	<i>recent research</i>	89
AUREL RUSTOIU, SANDOR BERECKI, Craftsmanship and community in the eastern Carpathian basin during the Late Iron Age (4 th -3 rd centuries BC)		
	<i>Meșteșuguri și comunitate în estul Bazinului carpatic în cea de a doua vârstă a fierului (sec. 4-3 a.Chr.)</i>	131
PÉTER FORISEK, Arrian and Colchis. <i>Some datas about the religion and culture of Colchis in the early 2nd century AD according to the Periplus by Flavius Arrianus</i>		
	<i>Arrian și Colchida. Câteva date despre religia și cultura Colchidei la începutul sec. II p.Chr. după Periplus de Flavius Arrianus</i>	161
CĂTĂLIN PAVEL, Mithras in Apulum – an iconographic case study		
	<i>Mithras în Apulum – un studiu de caz iconografic</i>	171
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, BOGDAN PÂCLIȘAN, Două altare romane de la Apulum recent descoperite.....		
	<i>Two roman altars from Apulum recently discovered</i>	185
ISTVAN FABIAN, Prevenirea și controlul epidemiilor în armata romană		
	<i>Prevention and control of epidemics in the Roman army</i>	193
CĂLIN COSMA, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)		
	<i>Deux tombes des chevaux découvertes dans le cimetière du 7me-8me siècles de Șpălnaca/Șugud (dep. Alba)</i>	199

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Suporturi pentru arderea ceramicii descoperite la Apulum		
	<i>Supports for firing ceramics discovered at Apulum</i>	227
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas glazurat de tip <i>kantharos</i> din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia		
	<i>The restoration of a glazed kantharos from the collection of the National Museum of Union Alba Iulia</i>	241

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, <i>Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit</i> , Bibliotheca Mousaios 13, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.....	249
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, Doina Benea, <i>Castrul roman de la Tibiscum</i> , Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.....	253
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, <i>Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castele Romane din Muntenia în timpul lui Traian</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.....	255
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, <i>Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.....	259
RADU OTA, Dan Gheorghe Teodor, <i>Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018, 149 pagini și 37 figuri alb-negru.....	262
RADU OTA, Dan Băcuet-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări, situri, artefacte</i> , (ed. a 2-a) Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2015, 100 pagini, ilustrații și 53 figuri alb-negru.	268

NECROLOGURI

OBITUARIES

RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, <i>In memoriam Doina Benea</i>	272
CĂLIN COSMA, <i>In memoriam Nicolae Gudea</i>	274
Lista autorilor.....	277

DOUĂ ALTARE ROMANE DE LA APULUM RECENT DESCOPERITE

George Valentin BOUNEGRU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
Bogdan PÂCLIȘAN
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Cuvinte cheie: altar, inscripție, Silvanus, monumente votive.

Key words: altar, inscription, Silvanus, votive monuments.

Începând cu anul 2018, la nord de Bazinul olimpic al municipiului Alba Iulia (**Planșa I**), au loc ample cercetări arheologice cu caracter preventiv în scopul obținerii certificatului de descărcare de sarcină pentru realizarea unui proiect imobiliar de mari dimensiuni (aprox. 2,9 ha)¹. Aria investigată până în acest moment depășește 13.000 m² din totalul suprafeței propuse, rezultând cu această ocazie un număr de peste 985 de complexe arheologice a căror încadrare cronologică începe cu faza târzie a Epocii Bronzului, continuând cu două orizonturi de locuire din a doua vârstă a fierului, un segment al necropolei nordice de la Apulum, o necropolă din perioada migrațiilor (a doua jumătate a secolului al V-lea p.Chr), o așezare din secolele IV-V etc.

Descoperirile asociate așezării din secolele IV-V cuprind locuințe de formă rectangulară și gropi menajere/de provizii. În nivelurile de umplere a acestora, pe lângă materialul caracteristic acestei perioade, au fost identificate și materiale de factură romană refolosite. La două dintre acestea vom face referire mai jos:

1. Altar epigrafic. A fost descoperit alături de fragmente tegulare în umplutura unei gropi, denumită convențional Cx. 724 (**Planșa II/fig. 1-2**). Monumentul are dimensiunile de 39,5 x 24 x 18,7 cm (*h x L x l*), fiind lucrat într-un calcar, la o primă analiză macroscopică, de bună calitate.

Coronamentul și baza frumos profilate sunt bine proporționate în raport cu câmpul inscripției, în același registru păstrându-se și cele două laturi, în timp ce spatele prezintă doar urme de trepan. Coronamentul este decorat în partea centrală prin realizarea unei rozete, care, la rândul ei, este încadrată în cele două colțuri ale monumentului de câte o acroteră. Deasupra se păstrează *focus*-ul,

¹ Colectivul de cercetare din cadrul MNUAI este format din dr. Radu Ota, dr. George Bounegru și dr. Ilie Lascu.

spațiul atribuit practicii ritualice și asupra căruia s-au putut identifica urme ale stresului termic, piatra având o culoare roșiatică.

Câmpul inscripției are următorul text:

SILVAN
O DOM
ESTICO
V S M
L ALEXAN

*Silvan-
o Dom-
estico
v(otum) (hedera) s(olvit) m(erito)
5. l(ibens) Alexan(der)*

Dimensiuni litere: 2,7-2,8 cm.

Ligaturi: r. 1 A+N, r. 5 A+L, A+N.

Primul rând, cu A și N în ligatură, are dimensiunea literelor de 2,7 cm, format care se păstrează la întreaga inscripție, cu mici excepții. Pe rândul al treilea litera E este scrisă ca un epsilon grecesc. Pe rândul patru este o *hedera* între primele două litere. Pe ultimul rând cognomenul dedicantului are în ligaturi la început și la final: A și L, precum și A-N. Litera E din r. 5 este scrisă din două haste paralele (E epigrafic).

Traducerea: „Lui Silvanus *domesticus*, promisiunea făcută a împlinit după merit cu bucurie, Alexander”. Dedicantul, fiind probabil un locuitor al Apulumului, își trece în inscripție doar prenumele de origine greacă, Alexander. Vorbim probabil de un pelerin din zona grecofonă a Imperiului.

Cultul lui Silvanus la Apulum este foarte bine documentat, fiind descoperite până în prezent nu mai puțin de 30 de inscripții². În 21 dintre acestea numele lui Silvanus este însoțit de o serie de epitete (*domesticus* - 12; *silvester* - 3; *deus* - 3; *sanctus* - 2; *augustus* - 1). După cum se observă, monumentul nostru se înscrie în categoria cea mai numeroasă dintre acestea.

2. Altar anepigrafic. Cea de-a doua piesă a fost descoperită în complexul arheologic Cx. 786 (**Planșa III/fig. 1**), ceea ce, la primele observații din teren, pare o locuință atribuită populațiilor migratoare dintr-un interval cronologic similar contextului primei descoperiri. Este vorba de un altar prelucrat în calcar (**Planșa III/fig. 2**), cu baza și coronamentul simple, lipsite de

² Vezi IDR III/5, 320-349; Dészpa 2012, p. 32-43.

decor, cu dimensiunile de 66,6 x 32 x 24,2 cm (*h x L x l*). Partea frontală este finisată, câmpul sculptural fiind pregătit pentru inscripționare, în timp ce lateralele și spatele sunt prelucrate grosier.

Prezența monumentelor în zonă nu este una insolită. La cca. 350 m spre nord față de locul descoperirii, în apropierea actualului sit de la *Lumea Nouă*, a fost identificată în anul 1990 o bază de statuie realizată din marmură, înălțată lui Caius Cervonius Sabinus, fost demnitar al Sarmizegetusei și al municipiului Aurelium Apulense³. În proximitate, cele mai multe monumente descoperite sunt fragmente funerare provenite din necropola nordică de la Apulum⁴. În timpul cercetărilor din anii 1979-1980 a ieșit la iveală ceea ce Mihai Blăjan identifica drept un posibil atelier de piatrărie⁵. Prezența atelierelor în apropierea necropolelor și a drumului care lega Apulum de Ampelum, și implicit de carierele de piatră de la Ighiu și Ampoița, este o ipoteză probabilă. Dintr-un asemenea atelier poate proveni și cel de-al doilea monument descoperit de noi.

Fără particularități artistice sau de text deosebite, aceste piese se adaugă tezaurului de monumente epigrafice și sculpturale, provenite din anticul Apulum. Inscripția dedicată lui Silvanus, alături de cele deja cunoscute, îl atestă pe acesta ca una dintre cele mai populare divinități.

TWO ROMAN ALTARS FROM APULUM RECENTLY DISCOVERED

SUMMARY

Recent rescue excavations carried in Alba Iulia shed light on various sculptural elements associated with the Roman period. This paper tackles two such discoveries represented by two altars, one bearing an inscription devoted to Silvanus and an anepigraphic one respectively. Even though the archaeological context corresponds to the post Roman period, the altars indicate their manufacturing during Roman period, as the main hypothesis implies their secondary usage in the post Roman settlement.

LIST OF PLATES

Plate I: Location of the archaeological research within Alba Iulia municipality.

Plate II: fig. 1. Graphical reconstruction of the shrine; fig. 2. Orthographic projections of the shrine obtained by 3-D modelling.

Plate III: fig. 1. Southern profile of C 724, orthographic projection obtained by 3-D modelling; fig. 2. Angles of the shrine.

³ Piso, Blăjan 1993, p. 236-238.

⁴ Băluță 1986, monumentele cu nr. 26 și 28; Băluță 1989, p. 265.

⁵ Piso, Blăjan 1993, p. 227 și urm.

Bibliografie:

- IDR III/5 - I. Piso (ed.) *Inscriptions d'Apulum (Inscriptions de la Dacie Romaine – III. 5)*, 1-2, Paris, 2001.
- Băluță 1986 - C. L. Băluță, "Monumente epigrafice de la Apulum", *Apulum*, XXIII, 1986, p. 119-146.
- Băluță 1989 - C. L. Băluță, "Monumente sculpturale de la Apulum", *Apulum*, XXV, p. 251-268.
- Blăjan, Piso 1993 - I. Piso, M. Blăjan, "Monumente romane descoperite la Alba Iulia", *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 227-239.
- Dészpa 2012 - M. L. Dészpa, *Peripherie – Denken. Transformation und Adaption des Gottes Silvanus in den Donauprovinzen (1.-4. Jahrhundert n. Chr.)*, Stuttgart, 2012.

Planșa I

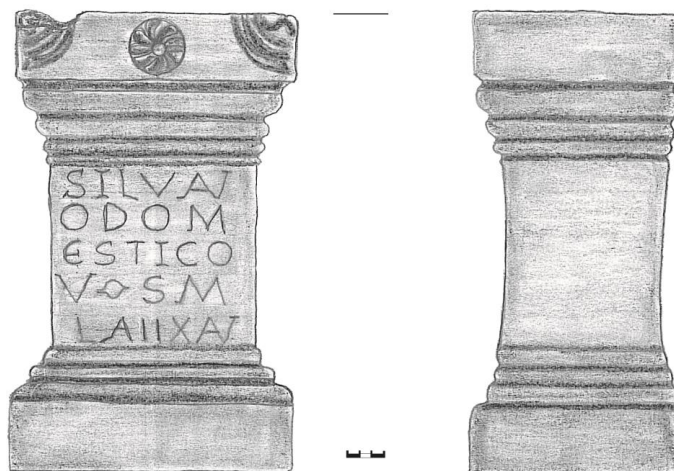

fig. 1

fig. 2

fig. 1

fig. 2

